

творчай індывідуальнасці пісьменніка, прызвычаенага да адлюстравання жыцця з лірычных пазіцый («праз сябе»), дасягнула максімальнага абстрагавання. Зрабілася відавочным: для таго каб стварыць свой раман, Я. Брылю трэба грунтавацца на самым блізкім яму, добра вядомым матэрыяле, не спакушацца грандыёзнымі маштабамі, не ламаць сваю мастацкую манеру, а шукаць сродкаў лірычнага пераўтварэння раманага жанру.

Для такой наватарскай працы пісьменнік у пачатку 50-х гадоў быў яшчэ не гатовы. У «Напярэдадні» ён зрабіў толькі першую спробу пабудаваць вялікі праявіны твор з такім сюжэтам, які па сутнасці ўяўляе сабою «суцэльную кампазіцыю» (А. Яскевіч). Тагачасная крытыка не падтрымала мастацкіх пошукаў Я. Брыля. Таму ён вырашыў часова спыніць работу над раманам, набрацца неабходнага творчага вопыту.

Прыкладна праз дзесяць год ён напіша свой раман — «Птушкі і гнёзды». А лёс «Граніцы» склаўся ў пэўнай ступені нечакана.

На працягу пятнаццаці год Я. Брыль зусім не друкаваў пачаты калісьці раман, і толькі ў 1967 годзе ён уключыў яго ў свой Збор твораў у чатырох тамах. Для яго аповесць «Напярэдадні» была перапрацавана ў «раздзелы з рамана». Аўтар скараціў публіцыстычныя адступленні і ўсе эпідоды, звязаныя з дзейнасцю камуністычнага падполля, зняў прысвячэнне В. Таўлаю (яно мела б сэнс перад завершаным творам), прыглушыў палітычную плакатнасць. Ён пакінуў толькі тыя ўрыўкі, якія лічыў вартымі свайго таленту і ўвагі чытачоў, і такім чынам канчаткова ўзгадніў фрагментарную пабудову твора і яго жанравую спецыфіку — калі можна назваць жанравай разнавіднасцю «раздзелы з рамана». Аднак для гэтага ён выбраў нібы адваротны шлях, зрабіў дробнасць кампазіцыі максімальнай. Магчыма, пісьменнік паступіў так таму, што не хацеў парушаць сувязь «Граніцы» з часам яе ўзнікнення і адпаведным узроўнем свайго майстэрства: магчыма, таму што задума ўжо адышла вельмі далёка, перастала непакоіць. Нарэшце, адносіны Я. Брыля да вялікай прозы пасля «Птушак і гнёздаў» і «Жмені сонечных промняў» таксама змяніліся. Шматтомныя творы здаюцца яму цяпер несучаснымі.

¹ Гл.: Брыль Я. Граніца: Урывак з першай кнігі рамана // Літаратура і мастацтва. 1948. 29 мая.

² Гл.: Уступнае слова да ўрыўка «У пастарунку» // Беларусь. 1948. № 10. С. 22.

³ Польша. 1949. № 5.

⁴ Усе імёны дзеючых асоб даюцца па зборніку: Брыль Я. Вераснёвая рунь. С. 112.

⁵ Там жа. С. 24.

⁶ Гл.: Брыль Я. Дзеля сапраўднай радасці. Мінск, 1952.

⁷ Брыль Я. Збор твораў: У 5 т. Мінск, 1982. Т. 5. С. 393. Далей цытаты даюцца па гэтаму выданню ў тэксе з указаннем старонак у дужках.

А. А. ЯСКЕВІЧ

ВЫТОКІ БЕЛАРУСКАЙ БАЛАДЫ

Даследаванне генезісу беларускай балады пераконвае, што яна ў сваім станаўленні абаніралася не толькі на багатую нацыянальную спадчыну, але паспяхова выкарыстоўвала і дасягненні сусветнай літаратуры.

Паводле вызначэння Л. М. Салавей, беларуская народная балада — жанр ліра-эпічны з дастаткова выяўленымі элементамі драматызацыі апавядання. Да стылёвай адметнасці беларускай фальклорнай балады даследчык адносіць натуральнасць яе апавядання, ашчаднасць выяўленчых сродкаў. Побач са сціслым, амаль схематычным выкладаннем дapusкаюцца мерная дэталізацыя, элементы апісальнасці, паўторы, часам маляюцца абразкі роднай прыроды, працы і быту чалавека, што, на погляд даследчыка, перанята з абрадавай паэзіі¹.

У цэнтры баладнага сюжэта нярэдка — лёс чалавека з невычэрпнаю сілаю духа, нескаронай вераю ў сваю правату. У самой смерці, якую герой прымае пакорна і сціпла, ёсць ужо адмаўленне зла, недарэчных праяў жыцця. Маральная перамога героя — характэрная рыса народнай балады.

І духоўнасць балады фальклорнай вельмі рэдка пераклікаецца з сярэдневяковым аскетызмам. Народная мараль абараняе права чалавека на самае простае, шчырае зямное шчасце, зямное каханне, трапяткое і гарачае, імгненнае і вечнае. Справа ў тым, што народная балада ўзнікла ў часы глыбокай старажытнасці і бярэ свой пачатак у дакласавым грамадстве перыяду разбурэння першабытнай фармацыі. Вось адкуль багатае разнастайнай і незвычайнай яе тэматыкі.

Беларуская народная балада як жанр склалася і завяршыла свой найбольш прадуктыўны перыяд развіцця да XVIII стагоддзя. Яна, як і ўся вусна-паэтычная творчасць, развівалася ў цесным кантакце з польскай, рускай і ўкраінскай народнай баладай. У жанравых адносінах найбольш блізкія, маюць найбольш момантаў сутыкнення беларуская і польская народныя балады.

І гэтая роднасць вусна-паэтычных традыцый, абумоўленая пэўнымі гістарычнымі ўмовамі, садзейнічала таму, што беларуская літаратурная балада напачатку свайго станаўлення і развіцця арыентавалася, мела за ўзор польскую літаратурную баладу, якая дасягнула асаблівага росквіту ў творчасці Адама Міцкевіча і іншых польскіх рамантыкаў.

«Балада доўга знаходзілася ў «дзікім» стане, цвіла не як садовы ружовы куст, а як вольная шыршына, захоўваючы свой першародны водар»². Гэтымі сваімі асаблівасцямі яна і захапіла рамантыкаў, якія, можна сказаць, упершыню па-сапраўднаму адкрылі народную баладу, і гэта было як прадвызначэнне яе далейшага жанравага лёсу.

Беларуская літаратурная балада ўзнікла недзе ў 20—30-х гадах XIX стагоддзя з распаўсюджаннем рамантызму ў Польшчы і Расіі. Напачатку гэта былі беларускія па зместу і па краёвых рэаліях, але ў пераважнасці польскамоўныя творы са шматлікімі адзнакамі эпочнасці, якая часам выцясняла лірыку, што і абумоўлівала іх значны аб'ём. Але рамантыкі напачатку не столькі стваралі новыя балады, колькі вывучалі і збіралі балады народныя. Як і ў Еўропе, рамантызм на тэрыторыі Беларусі пачаўся з вывучэння мінулага народа, яго гісторыі і сацыяльных умоў жыцця.

Першымі ластаўкамі ў гэтай справе былі працы: артыкул М. Чарноўскай «Перажыткі славянскай міфалогіі, захаваныя ў звычаях вясковага люду на Белай Русі» і даследаванне З. Даленгі-Хадакоўскага «Аб дахрысціянскай славяншчыне». На думку У. І. Мархеля, апошняя праца, па сутнасці, стала «прадвесцем рамантызму ў польскай паэзіі Беларусі».

Падвіжніцкая дзейнасць З. Даленгі-Хадакоўскага садзейнічала выхаванню істотна новых адносін да вуснапаэтычнай творчасці. Тое ж самае рабілі і філаматы, абуджэнню цікавасці якіх да народна-фальклорнай спадчыны спрыялі лекцыі выкладчыка літаратуры ў Віленскім універсітэце, ураджэнца Беларусі Л. Бароўскага. Ён бачыў у фальклоры «адну з багачэйшых крыніц, якая дасць літаратуры новае жыццё»³.

Узбагачэнне літаратуры за кошт вуснай народнай паэзіі, найперш у высокіх жанрах, было надзвычай плённым ў творчасці А. Міцкевіча. Паэт замілаваўся да народнай песні, названай ім «святым скрыжалем, які народ беражэ як сваю моц, сваю патэнцыю і перспектыву»¹.

Балады А. Міцкевіча, выдадзеныя ў 1822 годзе ў Вільні асобнай кнігай, па сутнасці распачыналі новы, рамантычны напрамак не толькі ў польскамоўнай літаратуры Беларусі і Літвы, але і ва ўсёй польскай літаратуры. Менавіта так былі ўспрыняты яго «Балады і рамансы» літаратурнай грамадскасцю. Пра ўражанне, якое зрабіла ў той час з'яўленне першага паэтычнага зборніка А. Міцкевіча, крытык Ю. Коленбах пазней напіша: «У задыхлую атмасферу ўмоўных, будуарных сентыментаў, прапахлых мускусам Талімены, упалі «Балады», быццам букет апрыска-

ных расою вясновых кветак з сельскіх палёў. Ад гэтых майскіх кветак, ад гэтых вясновых пралесак з берагоў Свіцязі, ад водару чарэмхі з курганка Марыі павеяла свежасцю па ўсёй Польшчы»⁵.

На думку У. І. Мархеля, узнікненне жанру балады як рамантычнай формы адказвала новым літаратурна-грамадскім патрэбам. «Рамантызм стварыў своеасаблівы культ фальклору. Паводле сваёй фабулы, кампазіцыі і мастацкіх сродкаў, рамантычная балада стала адным з самых блізкіх да народнай паэзіі жанраў»⁶. Узор балады, заснаванай на матывах песеннага фальклору (сюжэт: дзяўчына-сірата чакае свайго суджанага з вайны, пахаванне каханых, авеянае духам народнай дэманалогіі), уяўляе сабой балада Томаша Зана «Цыганка». На жаль, гэтае адкрыццё Зана засталася для многіх філаматаў да канца неўсвядомленым мастацкім вопытам.

Другі выхаванец філаматаў А. Ходзька, ураджэнец мястэчка Крывічы на Вілейшчыне, цалкам на фальклорным матэрыяле, нават з увядзеннем эпіграфу з народных песень, стварыў баладу «Пастараль». А сваю кнігу балад «Паэзія» (1829), заснаваную на беларускім і літоўскім фальклору, ён тэматычна пашырае, у духу рамантыкаў, перакладамі твораў з новагрэчаскай і марлацкай вуснапаэтычнай творчасці.

Прадстаўнік песярбургскай «беларускай школы» Аляксандр Грот-Спасоўскі, родам з Магілёўшчыны, вядомы як аўтар дзесяці балад і вершаваных апавяданняў. Найбольш папулярныя з іх «Латнік», «Апошнія паляванне», «Святое возера», «Пакаянне», «Русалкі».

Тадеуш Лада-Заблоцкі пісаў рамантычныя балады выключна на сюжэты легенд і паданняў роднай Віцебшчыны. Усе яго раннія творы мелі ярка выяўленую жыццёвую аснову, як, напрыклад, балада «Зачараваная дзяўчына», створаная паводле паданняў, пачутых ад сляпога старца. І не прадбачылася яшчэ тады юнаму паэту, што вольналюбівыя матывы і затоеная настальгія па радзіме, што прагучалі ў баладзе «Ляшка», зрабілі дамінантай усёй яго творчасці, калі яго, сасланага на Каўказ, будучы падтрымліваць заповітныя вобразы роднага краю. Вядомыя вершы гэтых часоў: «Вільня», «Да Дзвіны», «Дума», «Даўжанскае возера» і паэма «Ваколіцы Віцебска».

Падзеяй для свайго часу было з'яўленне балады А. Рыпінскага «Нячысцік», напісанай на беларускай мове. У 1859 годзе ён надрукаваў баладу ў Лондане (у паэтычным зборніку) і Познані (асобна) і, як сведчаць дакументы, адразу ж зрабіў спробу перавыдаць яе ў Расіі. Але яму, як эмігранту, носьбіту вольналюбівых ідэй, што выношваў планы пашырэння асветы сялян праз распаўсюджанне сярод іх беларускіх твораў, выданне балады было забаронена.

З паэтаў-філаматаў, усвядоміўшых неабходнасць стварэння літаратуры на роднай мове, найбольшага поспеху ў распрацоўцы балады дасягнуў Ян Чачот. Усе яго сем балад («Бекеш», «Наваградскі замак», «Свіцязь», «Падземны звон на горцы ў Пазяневічах», «Узногі», «Калдычэўскі шчупак», «Радзівіл, альбо заснаванне Вільні») напісаны на польскай мове. Кожная з іх мае сваю асабістую страфу і свой памер.

Перш за ўсё трэба адзначыць змястоўнае багацце чачотаўскіх балад. Патрыятычныя, гістарычныя матывы спалучаюцца тут з высокай лірыкай любоўнага пачуцця, зямнога і высокага, якое ў рамантыка Чачота мацней за смерць.

Удалае спалучэнне ў баладным радку, дзякуючы закону «адзінства і цеснага раду», планаў інтымных з патрыятычнымі, эпасу з лірыкай — яркая адзнака таго, што нацыянальная балада шукала і ўжо знаходзіла свае жанравыя берагі:

Ах, ганьба таму, хто пачуццям адданы,
Свой край на дзяўчыну мяняе,
Каханкаю першаю нашай — айчына,
Ёй служым, яе мы шануем⁷.

Дзве балады Чачота («Падземны звон на горцы ў Пазяневічах» і «Узногі») — першыя ластаўкі рэалістычных твораў сацыяльнага зместу.

Калі ў першай баладзе пераважае яшчэ міфалагічна-хрысціянская афарбоўка з пэўнымі элементамі дыдактызму:

Так! божыя слугі жыці сціпла павінны,
Быць шчырымі, роўнымі з людям,
Пра душы, пра добрае дбаць штохвіліны
І быць у паводзінах цудам⁸,

то матыў другой балады — наскрозь сацыяльны пафас, боль за прыгнечаны, бяспраўны люд:

Нястача навокал. І пуста і гола.
Схудалыя волікі ён запрагае,
За пояс — сякеру. Так распач ды голад
Вядуць яго ўночы па дрэва да гаю⁹.

Цікава назіраць, як у творчасці Я. Чачота набірае моц баладны жанр, для якога характэрны ў асноўным аўтарскі погляд «збоку» — драматычна-завостраны і адначасова аб'ектывізавана адцягнены. Але паступова, па меры таго, як легендарна-фантастычныя сюжэты набліжаюцца да рэчаіснасці, эпіка спалучаецца з элементамі лірыкі, расце драматычная напружанасць, адбываецца пераўтварэнне народнага сюжэта-здарэння ў баладны сімвал, што і складае аснову паэтыкі літаратурнай балады.

Вяршыняй баладнай творчасці Чачота можна лічыць яго «Узногі». У гэтым творы, гаворачы словамі Бялінскага, «галоўнае не падзея, а адчуванне, якое яна ўзбуджае, думка, на якую яна наводзіць чытача». А гэта ўжо адзнака дасканалай балады — адзнака высокай ступені развітасці жанру і філіграннасці майстэрства пісьменніка. Важнейшым структурным элементам балады з'яўляецца сцісласць, лапідарнасць яе формы. Сюжэт яе падобны на скручаную спружыну, заціснутую паміж завязкай і развязкай. У творчасці У. Сыракомлі балада ўжо абасабляецца з рэчышча буйных форм эпасу, усталёўваецца ў спецыфічна баладным жанры, набывае яскравыя рысы лірызму і драматызму. Паглыбіўшыся ў сацыяльны бок рэчаіснасці, беларуская балада дасягнула сваёй ідэйна-мастацкай сталасці ў творчасці Ф. Багушэвіча.

Такім чынам, на працягу XIX стагоддзя беларуская літаратурная балада нават у неспрыяльных сацыяльных умовах вызначылася ў галоўных напрамках свайго развіцця.

¹ Гл.: Салавей Л. М. Беларуская народная балада. Мінск, 1978. С. 88.

² Воздушный корабль: Литературные баллады. М., 1986. С. 4.

³ Гл.: Лойка А. А. Гісторыя беларускай літаратуры: Дакастрычніцкі перыяд. Мінск, 1977. Ч. 1. С. 57.

⁴ Мицкевич А. Собр. соч.: В 5 т. М., 1954. Т. 4. С. 325.

⁵ Mickiewicz Adam. Poezje. Krakow, 1926. Т. 1. С. 3.

⁶ Весті АН БССР: Серыя грамадскіх навук. 1984. № 4. С. 92.

⁷ Беларусь. Мінск, 1986. № 7. С. 24.

⁸ Літаратура і мастацтва. 1986. 18 ліпеня. С. 14.

⁹ Польша. 1985. № 7. С. 102.

У. К. КАСЬКО

БЕЛАРУСКАЕ ТАПАНІМІЧНАЕ ПАДАННЕ (Да пытання збірання і вывучэння)

Сцюдзёную ваду з гэтай крынічкі пілі дзед і дзед майго дзеда. Піў з яе і я, як і ўсе людзі, якім даводзілася спрамляць дарогу ад станцыі Фаніпаль да вёскі Павелкава і далей да Лісаўшчыны, Фрунзе. Крынічка называлася Мар'інай. Некалі, паводле падання, жыла тут жанчына Мар'я, якая клапацілася пра чысціню крынічнай вады. Мар'іна крынічка не толькі наталяла смагу і зараджала бадзёрасцю стомленых падарожнікаў, яна напаўняла іх душы спакоем і хараством...

Сёння гэта ўсё ў мінулым. Гадоў дваццаць пяць назад меліяратары